

можливо здійснити шляхом демократизації управління та зруйнування інституціональних обмежень участі працівників в управлінні підприємством, що дозволить їм використовувати не тільки виконавчі, але і творчі, організаторські здібності. Така інституціональна засада формування мотиваційного механізму ефективної трудової діяльності не суперечить, ані загальносвітовим тенденціям становлення постіндустріальної структури виробництва, ані специфічним умовам, що склалися у нашій країні.

Література

1. Ходзінський К. Сучасний стан праці в Україні та проблеми її інтенсивності // Економіка України. – 2004. - № 8. – С. 57-62.
2. Цветкова Г. Кризис трудовой мотивации и его последствия // Экономист. – 2000. - №4. – С. 51-56.
3. Блази Дж.Р., Круз Д.Л. Новые собственники (наемные работники – массовые собственники акционерных компаний). – М.: Дело, 1995. – 320 с.

4. Колот А. Развитие виробничої демократії як чинник удосконалення соціально-трудових відносин // Україна: аспекти праці. – 2001. - № 6. – С. 21-28.

5. Дементьев В.В. Некоторые аспекты мотивации хозяйственного поведения в переходной экономике. – Донецк: ИЭПИ НАН Украины, ДонГТУ Минобразования Украины, Юго-Восток, 1999. – 38 с.

6. Озерникова Т. Принуждение к труду в переходной экономике // Вопросы экономики. – 2003. - №9. – С. 100-110.

7. Кравченко Н.В. Принципы формирования эффективного владельца у процесі ринкових перетворень // Академічний огляд. – 1999. - № 2. – С. 24-27.

8. Кравченко Н. Світові тенденції і національні особливості трансформації відносин між управлінням і працею в господарських організаціях // Збірник наукових праць. – Київ: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2000. – Вип. 25 – С. 84-88.

Статья поступила в редакцию 01.02.2005

І.О. КУРИЛО, к.е.н., ст.н.сп.,

Л.О. ГРИГОР'ЄВА,

Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України

ДО ПИТАННЯ ПРО ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-КЛАСОВОЇ СТРУКТУРИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Період суспільних трансформацій на постсоціалістичному просторі перетнув свій п'ятнадцятилітній рубіж. Той, хто візьметься оцінити баланс набутого і втраченого за цей час на теренах України, у розряд надбань занесе стабілізацію зрештою, після руйнівного економічного колапсу 90-х, макроекономічної ситуації й запуск механізму економічного зростання, до втрат же безумовно зарахує надто високу соціально-демографічну собівартість суспільного реформування, що нині ставить під сумнів як загальну його результативність, так і перспективи подальшого економічного відродження.

Авторитетний російський економіко-соціолог академік Т. Заславська вважає, що економічна стратегія перехідного періоду в Росії „...не включала соціальної політики, яка враховувала б інтереси народу,...а фактичні зрушення в його становищі відображали не заздалегідь заплановані результати, а лише побічні наслідки реформ, що носили принципово асоціальний характер” [1, с. 9]. Думається, це твердження цілком справджується і щодо української дійсності. Так сталося, що сфера соціально-економічного реформування, принаймні

© І.О. Курило, Л.О. Григор'єва, 2005

у перше перехідне десятиріччя, виявилась „захопленою” переважно „чистими” економістами, а соціальний аспект трансформаційних процесів тривалий час якщо й не повністю ігнорувався, то серйозно недооцінювався. Однак і сьогодні, коли стало цілком очевидно, що подальшому суспільному реформуванню явно не вистачає соціальної енергії, яка вивільняється лише за „зняття” гостроти численних соціальних проблем і протиріч, за досягнення зацікавленості широких верств населення у прискоренні перетворень, інерцію мислення за принципом „підніmemo економіку – тоді вже зможемо вирішити соціальні проблеми” так і не подолано.

Економічною наукою поки що слабо усвідомлюється значущість соціальних та інституційних механізмів для проведення реформ, і, зокрема, роль соціальної структури населення як регулятора сучасної економічної динаміки. На більш пильну увагу заслуговує й зарубіжний досвід, який засвідчує, що за інших рівних умов кращі результати не лише у людському розвитку, але і щодо забезпечення сталості економічного зростання досягаються у країнах, де вдається забезпечити ув'язку економічної ефективності з соціальною результативністю через налагодження економічних механізмів та оптимізацію діяльності соціальних інститутів. У світовій практиці все поширенішою стає орієнтація на досягнення соціально-економічної ефективності¹, використовуються підходи, що склалися у руслі інституціональної теорії, яка сповідує міждисциплінарну взаємодію в аналізі економічних проблем і вирішенні сучасних управлінських та організаційно-економічних завдань.

У постсоціалістичних країнах, з огляду на неоднозначні (подеколи й відверто деструктивні) наслідки здійснення економічних реформ, „...особливо корисним є...врахування не лише суто економі-

чних, але й інших (соціальних, історичних, правових, психологічних) чинників, що впливають на різні сторони і сфери відтворювального процесу” [2, с. 113]. Визнаний лідер інституціоналізму Д. Норт наголошує на перевагах інституціональної теорії над неокласичним економічним підходом саме у випадку аналізу перехідних економік, що характеризуються зміною інституційної структури [3]. Слід зазначити також, що окремі течії інституціоналізму в останні десятиріччя примикають до теорій трансформації капіталізму і є особливо актуальними у зв'язку з пошуком перспектив „вбудовування” нашої країни у постіндустріальний світ.

Останнім часом інтерес до інституціональної теорії на пострадянському просторі помітно зріс. Це пов'язано з прагненням всебічно проаналізувати економічні (і не лише економічні) процеси, що необхідно для забезпечення комплексності соціально-економічного реформування, врахування спорідненості, взаємозв'язку та взаємодоповнюваності сучасних перетворень у різних сферах життя [4, с. 9]. Різні аспекти інституціонального підходу до розробки стратегій соціально-економічного реформування висвітлюють у своїх роботах такі російські дослідники, як А. Мовсесян[10], А. Нестеренко[11], А. Олійник[12], В. Тамбовцев[13], А. Шаститко[14]. Аналіз української економічної дійсності з позицій інституціональної теорії дають вітчизняні вчені-економісти В. Голюков[8], О. Клишова[15] та ін. В руслі інституціонального підходу здійснюються окремі розробки проблем ринку праці та його регулювання (Р. Капелюшников[16], В. Гімпельсон[17] та Д. Ліппольд[17] (на російських матеріалах), Д. Богиня, В. Брич[18], В. Герасимчук[25], В. Онікієнко[19] (в Україні)), висвітлюються аспекти, пов'язані з управлінням людськими ресурсами (В. Щербина[24]).

Менш вивченими в інституціональному контексті (принаймні на вітчизняних матеріалах) лишаються проблеми соціально-економічної стратифікації населення. Серед російських вчених їх розглядають

¹ Саме представники інституціонального напрямку (Р. Хайлбронер, Л. Тароу та ін.) обстоюють думку про те, що оцінити всі результати економічним розрахунком не можна.

такі спеціалісти у галузі економічної соціології як, Т. Заславська[3], В. Ільїн[3], В. Радаєв[3], у вітчизняній літературі аналіз інституційних змін в українському суспільстві міститься в роботі С. Войтовича [5].

Метою нашого дослідження є обґрунтування, з використанням інституціональних ідей і принципів, необхідності й переваг соціально-економічного підходу до аналізу суспільної дійсності та оцінка протиріч формування ринкових інститутів в Україні з точки зору їх впливу на процеси трансформації соціально-економічної структури населення.

Інституціоналізм, що опирається на принципи системності та міждисциплінарності, виходить з того, що успішне економічне реформування неможливе без адекватних змін у всіх сферах суспільного життя. Передумовою вирішення сучасних організаційно-економічних і технологічних завдань є врахування максимальної кількості різнопланових факторів і їх взаємозв'язків, що визначають умови функціонування суспільно-економічної системи та її структуру.

За прийняття таких методологічних основ обмеження аналізу сферою чистої економіки стає явно недостатнім, у тканину дослідження включаються соціальні відносини. Соціально-економічний підхід більшою мірою відповідає системності і повніше відображає вимоги, що пред'являються нині до розв'язання складних суспільних проблем, які допускають можливі альтернативи вирішення. Він передбачає необхідність осмислення ключових соціально-демографічних наслідків, обумовлених економічним реформуванням, тими чи іншими управлінськими та техніко-технологічними рішеннями.

Системність соціальної й економічної складової суспільного життя не передбачає однак їх повну внутрішню взаємопов'язаність, автоматичну взаємоузгодженість, а отже - виникає проблема регулювання взаємодії між ними, підтримання динамічного балансу, його коригування у відповідності до конкретних умов. При цьому у сучасних вітчизняних умовах саме

соціальна складова суспільної динаміки набуває вирішального значення, оскільки невіршеність соціальних проблем, деформації і незрілість відповідних соціальних інститутів, дезінтеграція суспільства та повільне визрівання тих соціально-економічних груп населення, що здатні стати рушійною силою подальших ринкових та інноваційних перетворень, нині вже гальмує власне економічний розвиток.

Стан соціально-трудої сфери і процесів трансформації соціально-економічної структури населення є важливим індикатором ступеню узгодженості-ув'язки економічної ефективності реформування з його соціальною результативністю. Період суспільних трансформацій являє собою етап руйнації старої й становлення нової соціально-економічної структури населення. Сучасна соціальна структура в Україні все ще відзначається певною аморфністю і явною несталістю. Вона досі знаходиться у процесі становлення через зміну форм власності та інститутів влади. Зміни соціально-економічної структури населення відображають результати проведених інституційних реформ і водночас діагностують соціальні умови для здійснення наступних етапів трансформацій. Саме з таких позицій ми і спробуємо їх оцінити.

Важливою передумовою формування сталої соціально-економічної структури населення, визрівання класів як її елементів є наявність відповідної розвиненої інституційної структури – приватної власності, зміцнілого ринку (і ринку праці, зокрема). Саме інститутом власності обумовлюється класова сегментація ринку праці, формування відповідних економічних інтересів крупних соціальних спільнот, нерівний розподіл економічних можливостей між ними. Інститути власності й ринку визначають умови доступу до позицій в економічній сфері, а відтак – до матеріальних та інших соціально значущих благ, дефіцитних ресурсів. Таким чином, інституційний вимір економічного устрою тісно пов'язаний з соціально-класовим його виміром. Економіко-соціальні інститути

(власність, ринок, господарські об'єднання різного типу) відіграють важливу роль у становленні структури населення, об'єднуючи економічне життя з іншими сферами соціального буття.

Трансформація старої інституційної системи суспільства у процесі переходу до ринкової економіки повинна була забезпечити умови для заміни радянського типу ієрархії за владним принципом на соціальну стратифікацію власницького типу. Специфіка інституційних зрушень, що супроводжували становлення ринкових відносин у нашій країні, на жаль, не відповідає потребам визрівання економічних класів сучасного суспільства, розширенню соціальної бази подальшого суспільно-економічного реформування. На становлення нових класів та соціальних верств негативно впливає й досі слабе інституційне середовище ринку. Формування інститутів, необхідних для становлення і зміцнення соціальної структури постає у нас як проблема формування прозорої економіки з цивілізованими, а не архаїчно-дикими формами ринку, власності тощо.

Реформування відносин власності в Україні у перехідний період здійснювалося переважно позаекономічними методами, шляхом „роздержавлення”-розкрадання національного майна, номенклатурного перерозподілу державної власності. Номенклатурна приватизація сприяла виникненню формально приватної власності й консолідації уламків державної власності у руках обмеженого кола осіб, для яких відкрилися практично необмежені можливості збагачення за рахунок фактичного „відлучення” більшості населення від реалізації права власності, від організації соціально-економічного процесу, від можливостей накопичення майна, власності тощо. Через виняткову соціальну значущість адміністративно-політичних ресурсів для концентрації власності і зайняття вигідних позицій у суспільній ієрархії під час перехідного періоду, пануючим класом в Україні виявилась все та ж номенклатурна бюрократія. Адже й нині „...ті, хто володіє адміністративною, політичною владою, нерідко

володіє можливістю конвертувати її у право приватного володіння або контролю над бізнес-компаніями, а також у культурний капітал, що, у свою чергу, стає фактором нарощування адміністративно-політичних ресурсів і життєвих шансів у цілому”[6, с.72].

Внаслідок реформування за вищевказаним сценарієм належного забезпечення і ефективної реалізації прав власності, що зумовило б появу економічної зацікавленості широких верств населення у реформах, не відбулося. Результатом стало лише посилення соціальної нерівності за всіма вимірами (економічний, соціальний, політичний) і маргіналізація значної частини населення. Було підірвано основи формування скільки-небудь масової соціальної бази подальших ринкових перетворень та економічного зростання: „ефективний власник”, „середній клас», як широка верства економічно активних і незалежних від держави громадян помер, так і не народившись.

У тій частині господарського простору, де роздержавлення здійснювалося шляхом корпоратизації власності (а ця тенденція стає домінуючою в Україні вже у другій половині 90-х років) з подальшою приватизацією підприємств, трудовий колектив співвласників також зазвичай опинявся поза владою і управлінням підприємством, оскільки контроль за перебігом приватизаційного процесу знаходився у руках номенклатурно-директорського корпусу, адміністративного апарату, що, скориставшись практичною відсутністю державного контролю за дотриманням законодавства, спрямовував сертифікатну приватизацію у потрібне йому русло, нехтуючи правами й інтересами трудового загалу при розподілі власності.

На відміну від розвинутого плюралістичного капіталістичного суспільства, де відбулося відділення функцій володіння і управління капіталом і при цьому для обох сторін виникли відповідні ресурсні обмеження: для менеджерів – з боку власників, а для власників – з боку корпорати-

вного характеру власності², у нашій країні відбулось „...зрощування власності і державної влади, капітал-власність і капітал-функція злились в одних особах, чиновник і капіталіст виявились одним суб'єктом господарювання”[8, с.6]. Якщо у розвинутих суспільствах протидією злиттю влади і капіталу (що не є новим і таким вже й унікальним явищем навіть для розвинутих країн) виступає середній клас, який представляє більшість населення [5, с. 38], то у нас скільки-небудь значуща протидія даному явищу відсутня через нечисленність, незрілість, а до того ж подеколи й поляризацію відповідних соціальних сил.

Вітчизняна номенклатурно-корпоративна власність являє собою несприятливе середовище для розвитку економічної демократії, появи паростків „народного капіталізму”, формування матеріальних стимулів для широких верств трудівників. Так, на корпоративізованих українських підприємствах явно недостатньо уваги приділяється формуванню систем заохочення до праці, повсюдними є прояви особистих і корпоративних прихильностей керівників у питаннях оплати праці й кар'єрного просування, використовується переважно класична форма найму і оплати праці й нерозвинута система участі персоналу у розподілі прибутку, переважає авторитарний стиль управління, не отримали належного поширення такі елементи „службових” соціально-трудових відносин (щодо висококваліфікованих професіоналів, зайнятих креативними видами діяльності), як підвищення зарплати за встановленою шкалою та забезпечення чітких перспектив кар'єрного зростання. Практично „не працює” в Україні і й одна з найважливіших форм реалізації акціонерного капіталу – дивіденд.

² До речі, відомий представник соціально-інституціонального напрямку Дж. Гелбрейт, досліджуючи природу „зрілої корпорації”, характерної для сучасного капіталістичного суспільства, оцінює її доволі критично, зазначаючи, що „крупні корпорації і управлінська революція призвели до бюрократизації більшої частини капіталістичного виробництва”, в результаті чого має місце “корпоративний артеріосклероз”[7, с. 230].

У результаті нині вітчизняна суспільна тканина ще сильно фрагментована протиріччями між приватними й корпоративними інтересами, причому домінуюча роль корпоративних інтересів сприяє „розрідженню” соціальної бази подальших перетворень. Формування достатньо замкнутого й незалежного „нового середнього” (інтелігенція й інтелектуали) та „старого середнього” (дрібні й середні приватні власники) суспільного шару гальмується через вади інституційного оформлення процесів реформування власності, а разом з тим - і через недоліки інституційної трансформації ринку праці.

Становлення ринку праці в Україні відбувалось переважно стихійно, характеризувалось особливим загостренням проблем зайнятості та соціально-трудових відносин, призвело до значного розриву між формально закріпленими та реально застосовуваними нормами і правилами у цій царині, внаслідок чого особливого поширення набули різні прояви трудового безправ'я (порушення щодо умов найму, дотримання режимів праці й відпочинку та ін.), відбулося крайнє здешевлення робочої сили й падіння рівня життя широких верств населення.

Слід відзначити, що саме проблеми соціально-трудових відносин, формування ефективної зайнятості і відповідних якісних параметрів трудового потенціалу населення є такими, що далеко не повністю підвладні механізму ринкового саморегулювання, а, отже, для їх вирішення необхідні адекватні інституційні засоби впливу. Незважаючи на здійснені вже протягом трансформаційного періоду важливі кроки щодо становлення вітчизняної моделі соціального партнерства, ступінь розвитку цього захисного інституту ринку праці, покликаною забезпечити поєднання економічної й соціальної ефективності, а також стан механізму його функціонування (особливо у недержавному секторі економіки) нині залишають бажати багатьох кращого. Дослідники відзначають недосконалість законодавчої бази регулювання соціально-трудових відносин, недієвість державного

контролю за вирішенням багатьох питань, незадовільну поінформованість та правову грамотність населення, прояви незбалансованості, а також і протиріч інтересів держави, працівників, роботодавців у сфері праці, недостатній рівень соціальної відповідальності усіх сторін соціального партнерства.

Формування нової моделі соціально-трудова відносин, підбір адекватних інструментів їх регулювання, прискорення процесів соціалізації ринку праці потребують більшої активності всіх сторін трудових відносин. Слід зазначити також, що ряд деструктивних явищ у соціально-трудова сфері, зокрема, слабка матеріальна і правова захищеність працівників, неадекватність взаємозв'язків між характеристиками робочої сили, результатами праці та рівнем життя працівників, їх доступом до соціально значущих благ зумовлюються в Україні переважно макроекономічними чинниками і, отже, потребують більш активної і компетентної участі держави у перебудові системи соціально-трудова відносин, у демократизації економічного життя і формуванні конкурентного середовища, посилення її регулюючих функцій на ринку праці тощо.

В Україні ж трансформаційного періоду у цілому склалася ситуація, за якої держава використовується як засіб реалізації корпоративних інтересів обмежених соціальних груп, а при цьому багато проблем організації суспільного життя, розв'язання яких є її завданням, лишаються невирішеними.

Державне управління соціально-економічним розвитком в Україні нині має спрямовуватись на побудову високоефективної соціально-ринкової системи господарювання і втілюватись у регулюванні ряду соціально значущих макроекономічних пропорцій, координації стихійних ринкових сил і мотивації з метою інтеграції зусиль суб'єктів ринку для вирішення стратегічних завдань структурної перебудови економіки. У досягненні цієї мети важливу роль ще покликані відіграти засоби прямого державного впливу (у тих сфе-

рах, де ринкові механізми адекватно не спрацьовують) у поєднанні з трансформацією інституційних складових соціально-економічної системи, так щоб надалі, у міру становлення більш цивілізованих ринкових відносин, „...вдосконалення управління стало завданням інституціонального характеру, адже...у сучасному світі багато інститутів володіють владою, що не потребує прямого впливу держави” [9, с. 451].

Найбільш актуальною щодо подальшого реформування і розвитку відносин власності в Україні нам уявляється не так приватизація і корпоратизація власності, як розробка ефективних моделей функціонування державної власності (визначальну роль при цьому відіграє не форма власності, а наявність конкурентного середовища) і пошук оптимального співвідношення між державною і приватною власністю. Стосовно останньої, на передній план повинні вийти її економічна (ефективна реалізація права власності та управління виробництвом) та соціальна (забезпечення стабільності соціального порядку) функції. Важливо також, щоб інституційні утворення влади і власності зрештою стали відносно незалежними чинниками соціального сходження індивідів.

Поступове втілення у нас прогресивних ідей сучасного інституціоналізму щодо розширення участі трудящих у власності й управлінні виробництвом потребує розробки і впровадження у практику нових законодавчих актів, що захищали б інтереси дрібних акціонерів, посилювали їх вплив на забезпечення ефективності управління акціонерною власністю.

У контексті забезпечення сталого економічного зростання на інноваційній основі першочергового значення набуває стимулювання структурних зрушень у напрямі розширення інформаційно-інтелектуального сектора економіки і відповідного сегмента ринку праці. В сучасній Україні, де результати ринкового реформування втілюються в економічному зростанні без суттєвого підвищення рівня життя й подолання соціальної диференціації населення, усвідомлення тієї обставини,

що лише належний рівень добробуту може стати гарантом ефективної та позитивної участі широких верств працівників у соціально-економічному розвитку є так само важливим, як і осмислення висновку відомого економіста, нобелівського лауреата Р. Солоу про те, що лише науково-технічний прогрес в змозі забезпечити безперервно зростаючий рівень життя. Як нам уявляється, узгодження і втілення у життя цих двох тез-вимог можливе лише за умов здійснення вагомих вкладень у людський капітал, державного сприяння розвитку інноваційного підприємництва (пов'язаного зі створенням нових ринкових „ніш”, випуском наукомісткої продукції, впровадженням нових технологій), зміни акцентів у державній політиці регулювання оплати праці (що забезпечувала б стимулювання висококваліфікованої праці, інноваційної діяльності), за створення системи безперервної освіти, а також розробки інституційних засобів регулювання нових „службових” трудових відносин (між високоосвіченими творчими працівниками і роботодавцями) у зародкових постіндустріальних осередках вітчизняного економічного простору.

І нарешті, не менш важливим саме для подолання негативних соціальних наслідків суспільно-економічного реформування в Україні, забезпечення соціальних передумов для сталого розвитку, а також демовітворення має якісне перетворення інститутів соціальної сфери: освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, науки. Інтенсифікація суспільних процесів, прискорення непідготовлених ринкових змін обернулися численними дисфункціями згаданих соціальних інститутів, діяльність яких немалою мірою визначає майбутнє розвитку країни. Серед чинників, що й нині гальмують відновлення та модернізацію їх діяльності, слід насамперед виділити недостатні обсяги і застаріло-нераціональну структуру фінансування галузей соціальної інфраструктури в Україні.

Отже, трансформація соціально-економічної структури населення України протягом останніх п'ятнадцяти років від-

бувалася під впливом широкого кола інституційних та соціоструктурних чинників. Ринкові зрушення-інновації, особливо у перше трансформаційне десятиліття, обумовили переважно деструктивну динаміку соціальних структур.

На етапі становлення ринкової економіки через несформованість специфічних ринкових традицій, моралі, змін менталітету особливо значущо щодо приведення у дію ринкових механізмів є роль інституційних засобів впливу та регулювання. Під час реформування слід враховувати необхідність забезпечення історичної спадкоємності інститутів суспільства й економіки, специфічні риси менталітету тощо. Населення України через історично сформовані прихильності, особливості менталітету та здобутого досвіду соціально-економічного реформування як оптимальну модель суспільства бачить баланс між ринковою економікою і сильною роллю держави. Саме з цією моделлю найкраще узгоджуються прогресивні ідеї сучасного інституціоналізму щодо формування соціальної держави, гармонізації економічної і соціальної складової суспільного життя, здійснення виробництва в інтересах кожної людини.

Від сучасного складу та стану соціальних верств населення України, їх взаємозв'язків, тобто від якості соціально-економічної структури як цілості нині визначальною мірою залежить здатність суспільства до подальшого ефективного реформування. Потрібна нова стратегія соціально-економічного розвитку, що базувалась би на крупномасштабній технологічній модернізації, впровадженні нових технологій і передбачала б відповідні вкладення у довгостроковий розвиток людського капіталу, орієнтацію на створення соціальної держави і пріоритетне врахування соціально-демографічних цілей і наслідків суспільних перетворень.

Література

1. Заславская Т. И. Социоструктурный аспект трансформации российского общества // Социологические исследования. – 2001. - № 8. – С. 3-11.
2. Бартенев С.А. Экономические теории и школы. – М.,1996.
3. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа // Вопросы экономики. - 1997. - № 3. - с. 6-17.
4. Гальчинський А. С., Геєць В. М., Кінах А. К., Семиноженко В. П. Інноваційна стратегія українських реформ – К.: Знання України, 2002.
5. Войтович С. Институциональные предпосылки социальной мобильности // Подвижность структуры: современные процессы социальной мобильности. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1999. – С.30-47.
6. Классовое общество. Теория и эмпирические реалии/ Под. ред. С. Макеева. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2003.
7. Гэлбрейт Дж.К. Экономические теории и цели общества. - М., 1986.
8. Голиков В. Кризис украинской экономики есть следствие ошибочной социально- экономической политики // Київський телеграф. - № 18.
9. Уайтхед А.Н. Избранные работы по философии: Пер. с англ.– М.: Прогресс, 1990.
10. Мовсесян А. Институциональный подход к стратегии социально-экономического развития// Экономист. – 1998. - №4. – С.24-29.
11. Нестеренко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории// Вопросы экономики. – 1997. - №3. – С.42-57.
12. Олейник А.Н. Институциональная экономика. – М.: Инфра-М, 2002.
13. Тамбовцев В. Теоретические вопросы институционального проектирования// Вопросы экономики. – 1997. - №3. – С.82-97.
14. Шаститко А. Условия и результаты формирования институтов// Вопросы экономики. – 1997. - №3. – С.67-81.
15. Клишова Е.В. Становление современной экономической теории:– Донецк: УкрНТЭК, 2001. – 336с.
16. Капелюшников Р.И. Российский рынок труда: адаптация без реструктуризации. – М.: ГУ-ВШЭ, 2001.
17. Гимпельсон В., Липпольдт Д. Реструктурирование занятости на российских предприятиях// Мировая экономика и международные отношения. – 1996. - №7.
18. Брич В. Реформування відносин власності як пріоритетний фактор розвитку ринку праці //Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. Збірник наукових праць. Випуск 9. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С.53-55.
19. Онікієнко В.Методичні засади оцінювання рівня соціалізації ринку праці в Україні // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. Збірник наукових праць. Випуск 9. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С.11-14.
20. Заславская Т. И. Социетальная трансформация российского общества.- М, 2003.
21. Заславская Т., Рывкина Р. Социология экономической жизни. – Н: Наука, 1991.
22. Ильин В.И. Государство и социальная стратификация советского и постсоветского обществ, 1917-1996 гг. - Сыктывкар, 1996. – С.198-215.;
23. Радаев В.В, Шкаратан О.И. Социальная стратификация. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С.150-152.
24. Щербина В.В. Средства социологической диагностики в системе управления. – М.: МГУ, 1993.
25. Герасимчук В. І. Трансформація зайнятості і проблеми соціалізації ринку праці (Автореферат дисертації на здобуття звання д-ра екон. наук.) - К., 2000.

Статья поступила в редакцию 14.01.2005